

Бут-Гусаім С.Ф.

ЖАНРАЎТВАРАЛЬНАЯ РОЛЯ ЎЛАСНЫХ ІМЁНАЎ У КАНТЭКСЦЕ НАВУКОВА-ПАПУЛЯРНАЙ ЛІТАРАТУРЫ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ АНАТОЛЯ БЕНЗЕРУКА)

Педагог, гісторык, пісьменнік Анатоля Бензюрук – гэта чалавек, усхваляваны лёсам роднай зямлі і тым, як будзе захаваная спадчына продкаў – багатая гісторыя роднага краю, помнікі матэрыяльнай і духоўнай культуры Бацькаўшчыны. Маленькаму чытачу, вучню малодшых класаў, адрасаваная кніга “Свята для сэрца”, у якой аўтар апавядае пра багатую гісторыю і сучаснаць “прыгожай часцінкі” Беларусі – Берасцейшчыны, што падаравала свету шмат знакамітых людзей. У кнізе “Касцюшкі-Сяхновіцкія: гісторыя старадаўняга роду” А. Бензюрук на падставе шырокага кола крыніц разглядае радавод кіраўніка нацыянальна-вызваленчага паўстання 1794 года, народнага героя Беларусі, Польшчы, ЗША Тадэвуша Касцюшкі. Пра шматлікія помнікі, на якія багатая Жабінкаўшчына, “самабытны і прыгожы краёчак роднай Беларусі”, аўтар вядзе гаворку ў зборніку “Памяць нашае зямлі: гісторыка-культурныя мясціны Жабінкаўскага раёна”. Захоплена, грунтоўна і эмацыянальна расказваючы чытачу пра даўнія часы, пра славутых продкаў і сучаснікаў, пісьменнік умела выкарыстоўвае нацыянальна-культурную інфармацыю ўласных імёнаў, якія з’яўляюцца каштоўнай спадчынай беларусаў: “у імёнах нярэдка адлюстроўваецца характар і дух народа лепш, чым ва ўсіх іншых гістарычных помніках; у гэтым выпадку ўласныя імёны служаць скарочанай гісторыяй унутранага быту і духу народнага, і нярэдка, дзе маўчаць хронікі і гістарычныя помнікі, там пачынае гаварыць слова” [1, с. 29].

У цэнтры аўтарскага аповеду – вобразы нашых продкаў і сучаснікаў. Таму ў анамастыконе твораў галоўнае месца займаюць **антрапанімы**. Дынамізм паведамлення пра скарбы роднай зямлі дасягаецца за кошт звароту да падзей мінулага. Чытач адгортвае для сябе старонкі гісторыі Вялікага Княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай, Пінскага княства, СССР, СНД. Таму ў склад антрапанімікону твораў уваходзяць **онімы-рэтраспекцыі**. Гэта імёны валадароў сусветных дзяржаў (князеў Кіеўскай Русі **Святаполка** і **Яраслава**, валынскага князя **Уладзіміра**, літоўскіх князеў **Гедыміна** і **Вітаўта**, польскіх каралеў **Ягайлы**, **Жыгімонта Старога** і **Жыгімонта Аўгуста**, каралеў **Боны** і **Барбары Радзівіл**, рускіх цароў **Пятра I**, **Аляксандра II**, **Мікалая I**, царыцы **Кацярыны II**, шведскага караля **Карла XII**, французскага імператара **Напалеона**), палкаводцаў (гетмана **Яна Хадкевіча**, генералісімуса **Аляксандра Суворова**, кіраўніка нацыянальна-вызваленчага паўстання 1794 года Тадэвуша Касцюшкі, удзельніка паўстання 1863-1864 гг, аднаго з яго кіраўнікоў, **Рамуальда Траўгута**), пісьменнікаў (**Аляксандра Грыбаедава**, **Пятра Чаадаева**, **Вільгельма Кюхельбекера**, **Юльяна Нямцэвіча**, **Напалеона Орды**, **Адама Міцкевіча**), вучоных (**Юльяна Крачкоўскага**, **Ігната Дамейкі**), рэлігійных дзеячаў (галоўнага арганізатара Сабору ў Берасці, на якім была абвешчаная царкоўная унія, **Інація Пацея**;

праваслаўнага пакутніка *Афанасія Брэскага*; каталіцкага святога *Андрэя Баболі*).

Робячы экскурс у гісторыю, Анатоль Бензюрук тлумачыць чытачу паходжанне даўніх імёнаў, сэнс якіх апраўдваецца жыццём і ўчынкамі вядомых гістарычных асоб. Напрыклад, у апавяданні “Землі і справы Боны” адзначаецца: “Нездарма імя ў каралевы **Бона** (што значыць “Добрая”), невыпадкава яна **Сфорца** (“**Моцная**”)! Вялікія ў яе ўладанні. Раскінуліся яны ад Жмудзі да Палесся. Шмат трэба сіл, каб гаспадарыць на такіх абшарах. Трэба да людзей з добрым словам звяртацца, каб яны працавалі лепш” [2, с. 6]. У апавяданні “Барбара і Жыгімонт” пісьменнік расказвае пра паходжанне імёнаў польскага караля: “У Боны і Жыгімонта нарадзіўся сын. Ён атрымаў адразу два імені. Бацька даў сыну сваё імя, а маці-італьянка назвала ў гонар першага рымскага імператара. Хацела яна, каб сын быў такім жа вялікім і слаўным. Так хлопчык стаў **Жыгімонтам Аўгустам**” [2, с. 47]. Некаторыя манархі і прадстаўнікі слаўных шляхетных родаў увайшлі ў гісторыю пад прызваннямі-мянушкамі. Так, прадстаўнікі слаўтага роду Радзівілаў мелі мянушкі: Мікалай **Руды** і Мікалай **Чорны**, якія характарызувалі знешнасць мужчын: “Яны абодва насілі шырокія бароды, але ў аднаго яна была **рудога колеру**, а ў другога – **чорнага**” [2, с. 48]. Мянуска польскага караля, з аднаго боку, адпавядала яго фізічнай моцы, а з другога боку, была супрацьлеглая ўнутранай сутнасці манарха, у якога адсутнічала рэальная палітычная сіла: “Кіраваў Рэччу Паспалітай кароль Аўгуст **Моцны**, які нездарма меў такую мянушку: голымі рукамі гнуў і ламаў медзякі! А краіну трымаць у руках не мог! Бо жыў часцей у роднай Германіі, чым у Беларусі ці Польшчы” [2, с. 76].

У кнізе “Касцюшкі-Сяхновіцкія: гісторыя старадаўняга роду” пісьменнік-краязнаўца расказвае пра паходжанне прозвішча сям’і нацыянальнага героя Беларусі. У раздзеле “Імя становіцца прозвішчам” аўтар адзначае, што ўсе дакументы, складзеныя пры жыцці першага ўладара маёнтка Сяхновічы, пісара вялікага князя Літоўскага, называюць яго “**Костюшко**”. Гэта памяншальная форма хрысціянскага імені **Канстанцін**. Прадстаўнікі сярэдняга і дробнага баярства ў старажытасці іменаваліся менавіта такімі памяншальнымі формамі: **Васко** (замест Васіль), **Гурко** (замест Рыгор). Гэтыя формы ў XV–XVI стагоддзях лічыліся нарматыўнымі, зацверджанымі ў шматлікіх справаводчых паперах. Імёны прадстаўнікоў вышэйшага дваранства ўжываліся пераважна ў поўнай форме. “Імя **Касцюшкі Фёдаравіча ператварылася ў сямейнае прозвішча, таму што з 15 студзеня 1515 года ён зрабіўся дваранінам гаспадарскім, выканаўцам даручэнняў вялікага князя. Да таго ж Касцюшка Фёдаравіч сумяшчаў пасады камянецкага суддзі і гараднічага. Апроч таго, у 1543 годзе ён быў вялікакняскім камісарам пры размеркаванні спрэчных земляў, а прыкладна ў той жа час (да 1549 года) удзельнічае ў размеркаванні каралеўскіх і шляхецкіх надзелаў каля Старога Сяла (Жабінкаўскі раён) на Берасцейшчыне” [3, с. 22]. Грамадская дзейнасць Касцюшкі Фёдаравіча стала ўзорам для яго нашчадкаў. Бліскучая кар’ера – узвышэнне звычайнага**

баярына ў фактычнага кіраўніка старажытнага горада Камянца – адыграла вызначальную ролю ў замацаванні імені **Касцюшкі** за яго нашчадкамі як прозвішча: “*Імя слыннага продка стала часткаю спадчыны, якая трывала замацавалася за радзінаю*” [3, с. 22]. У айчынную гісторыю прадстаўнікі гэтага роду ўвайшлі пад прозвішчам **Касцюшкі-Сяхновіцкія**. Другая частка прозвішча – прыдомак **Сяхновіцкія** – утрымлівае інфармацыю пра спадчынны маёнтак **Сяхновічы** і ўжываецца ў афіцыйным справаводстве з XVI стагоддзя: “*На старонках справы 1589 года сын і ўнук Касцюшкі Фёдаравіча зваліся Касцюшкамі-Сяхновіцкімі. У XVII стагоддзі пад урадавымі дакументамі, у прыватнасці, пад інструкцыямі, Касцюшкі падпісваліся найчасцей як Касцюшкі-Сяхновіцкія*” [3, с. 23].

Імя здаўна ацэньваецца ў грамадстве як неад’емная частка чалавека, каштоўнасць, якой ён даражыць. Лічыцца, што чалавек застаецца жывым да той пары, пакуль у свеце памятаюць яго імя. Апавядаючы пра славу і духоўную спадчыну вялікіх землякоў, А. Бензюрук паказвае, як шануюцца і захоўваюцца ў свеце іх імёны: “*Дамейка пакінуў значны след у гісторыі. Географ вам раскажа пра горы Кардыльера Дамейка. Біёлаг – пра малюск навуцілус дамейкус. Геолаг – пра сіне-белы мінерал дамейкіт. А батанік – пра фіялку віола дамейкіяна*” [2, с. 102]; “*Імем Касцюшкі названы самая высокая гара ў Аўстраліі, гарады ў ЗША, вуліцы ў Польшчы*” [2, с. 84].

У зборніку “Памяць нашае зямлі” А. Бензюрук называе імёны славетных людзей, навуковая, мастацкая, грамадская дзейнасць якіх звязана з жабінкаўскімі мясцінамі. Аўтар прыгадвае 17 верасня 1794 года, калі блізу сённяшняй вёскі Чыжэўшчына Жабінкаўскага раёна, на Вялікім Крупчыцкім полі адбылася самая значная на беларускіх землях бітва часоў паўстання **Касцюшкі**. Сышліся ў той дзень 16 тысяч адважных ваяроў на чале з генераламі **Каралем Серакоўскім** і **Аляксандрам Суворавым**. Асабліваю ўвагу аўтар надае фактам жыцця і апісанню творчай дзейнасці **Юльяна Крачкоўскага** – беларускага фалькларыста, этнографа, краязнаўцы, педагога, які нарадзіўся ў вёсцы Азяты ў Жабінкаўскім раёне. Значную ўвагу пісьменнік надае трагічным старонкам гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, прагадаючы землякоў – герояў той вайны: заснавальніка партызанскага атрада ў Старасельскім лесе **Міхаіла Мікітавіча Чарнака**, першага начальніка Жабінкаўскай міліцыі **Аляксея Дзмітрука**, простага жанчыны, забітай ворагамі, **Соф’і Чубук**.

У кнізе “Свята для сэрца” А. Бензюрук з гонарам расказвае пра славетных землякоў, імёны якіх увайшлі ў гісторыю другой паловы XX – пачатку XXI стагоддзяў, таму на старонках кнігі прыгадваюцца онімы-сучаснікі: імёны чэмпіёнкі Алімпійскіх гульняў у Афінах **Юліі Несцярэнка**, беларускага касманаўта **Пятра Клімука**, першага героя Беларусі, лётчыка **Уладзіміра Карвата**, рэжысёра **Міхаіла Пташука**.

Лакалізатарамі прасторы мастацкага твора з’яўляюцца тапонімы. У зборніку “Свята для сэрца” прыгадваюцца шматлікія назвы гарадоў (**Пінск, Жабінка, Камянец, Ружаны, Пружаны, Баранавічы, Іванава, Ганцавічы, Столін**) і вёсак (**Легаты, Дымнікі, Шчарчова, Якаўчыцы, Мухалоўкі,**

Давячоркавічы, Свішчы, Азяты, Старое Сяло, Збірагі, Ляхчыцы, Арэхава, Збураж, Сяхновічы) Берасцейшчыны. Наша зямля багатая на рэкі, таму назвы рэк – *гідронімы* – шырока прадстаўлены на старонках кнігі А. Бензерука: “*Палессе – надзвычай прыгожы край з багатай прыродай. Ёсць у нас шматлікія рэкі. Вось коціць свае хвалі Прыпяць. Піна з Ясельдай, Бобрык з Гарынню, Цна з Ланню – шматлікія яе дзеці-прытокі*” [2, с. 11].

Несумненны інтарэс у маленькага і дарослага чытача выклікае “схаваная” ў *тапонімах* інфармацыя пра гісторыю паселішчаў – пра іх заснавальнікаў, першых жыхароў, старажытныя прафесіі, даўнія плямёны, якія некалі жылі ў гэтых мясцінах: “*Разгадаць назву горада Бяроза-Картузская няцяжка. Імя паселішчу дало дрэва. Складаней зразумець, чаму Бяроза-Картузская? Некалі тут пасяліся манахі, якіх звалі картузамі. Жылі яны ў асобных доміках – келлях, маліліся, трымалі агароды, перапісвалі кнігі і ноты*” [2, с. 41]; “*Доўга абры (ваяўнічае племя, якое прыйшло з усходу) ваявалі са славянамі, але аднойчы згінулі, быццам ніколі іх не было. Засталіся ў памяці пра абраў толькі назвы вёсак: Абрыва паблізу Целяханаў, Абровы на Іванаўшчыне, Аброўская вулька ў Івацэвіцкім раёне*” [2, с.30]; “*У многіх раёнах Брэсцкай вобласці ёсць вёскі з аднолькавай назвай – Агароднікі. Чаму так адбылося? Час іх заснавання аднолькавы – сярэдзіна XVI стагоддзя. Па загаду каралевы і яе сына некаторыя сяляне атрымоўвалі надзелы-агароды. Іх вёскі сталі называць Агароднікамі*” [2, с. 46]; “*Мы ўжо ведаем, што многія словы раней мелі іншае значэнне, чым цяпер. “Стол” некалі абазначала крэсла. Князі і каралі, калі атрымлівалі ўладу, сядалі на “стол” (ці “прастол”). Адсюль пайшло сённяшняе слова сталіца – галоўны горад у краіне. Столін таксама некалі быў “стольным горадам” – сталіцай*” [2, с. 27]. Часам звесткі, якія падаюцца ў кнізе – легенды і паданні пра паходжанне гарадоў і вёсак, – належаць да так званай народнай этымалогіі: “*Людзі расказваюць, што ў старадаўнія часы Ружанка, як змейка-вужык, абвівала ўзвышша. На ім стаяў мураваны палац, вакол якога множыліся драўляныя хаткі. Тутэйшы гаспадар надаў паселішчу імёны любых дачок – Ружы і Ганны. Дзяўчаткі былі блізняткамі, падобнымі, бы кропелькі расы, таму і злучыліся ў адной назве. Пачалі навакольцы клікаць месца Ружанай, часам ласкава – Ружаначкай, а цяпер Ружанамі*” [2, с. 52]

Стварэнню гістарычнага каларыту спрыяюць таксама ўжытыя ў кантэксце навукова-папулярных твораў *устарэлыя тапонімы*. Некаторыя ўстарэлыя найменні адрозніваюцца ад сучасных назваў асаблівасцямі гучання. Гэта *фанетычныя археонімы*: *Берасце, Янаў. Гістарыёнімы* з’яўляюцца найменнямі дзяржаў і дзяржаўных саюзаў, якія зніклі з палітычнай і геаграфічнай карты, напр.: *Рэч Паспалітая, Вялікае Княства Літоўскае, СССР, Жмудзь* (гістарычная і этнаграфічная вобласць на захадзе Літвы, якая з 1260 гадоў была ў складзе Вялікага Княства Літоўскага). Тапонім *Літва* змяніў з цягам часу сваё значэнне. Зараз гэта адна з прыбалтыйскіх дзяржаў, у часы Ягайлы і Вітаўта *Літва* – землі паміж сённяшнім Навагрудкам, Маладзечнам, Мінскам і Слонімам.

У зборніку “Памяць нашае зямлі” Анатоль Бензюрук распавядае пра помнікі духоўнай культуры сваёй маленькай радзімы Жабінкаўшчыны. Важнае месца сярод іх займаюць храмы, якія са старажытных часоў ратавалі душы людзей. Таму на старонках твора прыгадваюцца *эклезіёнімы* – назвы цэркваў: *Пакроўская царква* ў Жабінцы, *Азяцкая, Арэніцкая, Вялікасяхновіцкая, Маціевіцкая, Сцяпанкаўская* цэрквы XVI-XIX стагоддзяў, *Свята-Мікіцкая царква* ў Здзітаве, *Спаса-Праабражэнскі* храм у Хмелеве, *храм у імя Уладзіміра Хрысціцеля* ў колішніх Крупчыцах (цяпер – Чыжэўшчына) [4, с. 34-35].

Як бачым, навукова-папулярная літаратура берасцейскага аўтара вызначаецца стылістычна матываваным ужываннем анамастычных адзінак, якія перадаюць адметнасць матэрыяльнай і духоўнай культуры нашых продкаў. Найважнейшымі рысамі анамастычнай прасторы твораў берасцейскага пісьменніка-краязнаўцы з’яўляецца шырокае выкарыстанне імёнаў рэальных гістарычных асоб, а таксама адпаведнасць сэнсавай нагрузкі і формы найменняў герояў словаўтваральным тыпам і мадэлям антрапонімаў адпаведнага гістарычнага перыяду. Значнае месца ў анамастычнай прасторы твораў займаюць “фонавыя” онімы – айконімы, гідронімы, эклезіёнімы і інш. Пры гэтым пісьменнік паспяхова выкарыстоўвае прыём актуалізацыі этымалагічнага значэння насычаных нацыянальна-культурнай інфармацыяй онімаў розных разрадаў.

Літаратура

1. Карніеўская, Т. А. Іменаслоў Гомеля другой паловы XX стагоддзя : манаграфія / Т. А. Карніеўская. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010. – 168 с.
2. Бензюрук, А. Свята для сэрца : невялікія гісторыі для юных беларусаў / А. Бензюрук. – Мінск : Літаратура і Искусство, 2009. – 150 с.
3. Бензюрук, А. Касцюшкі-Сяхновіцкія : гісторыя старадаўняга роду / А. Бензюрук. – Брэст : Академия, 2006. – 130 с.
4. Бензюрук, А. Памяць нашае зямлі : гісторыка-культурныя мясціны Жабінкоўскага раёна / А. Бензюрук. – Брэст : Брэсцкая друкарня, 2002. – 36 с.

Артыкул надрукаваны ў зборніку:

Теория и практика обучения русскому языку как иностранному и другим лингвистическим дисциплинам в высшей школе : сб. науч. статей / Брестский гос. ун-т имени А.С. Пушкина ; Брестский гос. тех ун-т ; редкол.: Л.А. Годуйко, Т.М. Лянцевич ; под общ. ред О.Б. Переход. – Брест : БрГУ, 2014. – С. 18-23.